

Legfontosabb haditettük volt, hogy — nyilván a városban letelepült sok paraszt titkos segítségével — bevették Kolozsvár városát s azt hadműveleteik középpontjává tették.

Itt történt, a város és Monostor határában, december 10-14-e közt, a döntő ütközet a parasztság és az időközben a magyarországi nemességgel megerősödött nemesi sereg közt. Miután Budai Nagy Antal, a legbátrabb vezér, elesett, a parasztok rendetlen futásban menekültek. Egy része Kolozsvárba vetette magát, egy másik Enyedre; de a forradalom ügye ezzel el volt intézve.

Enyed már december 15-én az ostromlók kezébe került. Kolozsvárt kétségbeesetten és hősiesen védelmezték; de hasztalan. Bent a városi polgárság intrikált a parasztok ellen, kint, a szász segédsapatok megjelenésével mind sulyosabb lett a helyzet. Végül az élelem is elfogyott. Január utolsó napjaiban a város kénytelen volt meghódolni.

A levert forradalmat lezárta az urak kegyetlen bosszúja, akik a kézrekerült parasztokkal a legembertelenebbül bántak el. „Némelynek a szemeit tölték ki — írja Bonfin — nagy részének az orrát, fülét vágták le, egyeseknek az ajkait csonkították meg, vagy kezeit vágták le, úgy, hogy mindazok, akik ez istentelen lázadást előidézték, bűneiket undok sebekkel hirdetve térnek vissza lakóhelyükre“. Az elfogott vezéreket — számszerint kilencet — Tordára vitték és ott a város előtti hegyen valamennyit karóba huzták.

Miután így jól elvégezték a dolgukat, megújították a három nemzet szövetségét „az istentelen parasztok ellenében“ s szíjjelozslásra készültek. De a püspök nem engedte. Hátha a parasztok nem fizetik meg a hátralékokat. A nemesség azonban — kényelemből-e vagy okosságból — engedményekre intette és jól végzett munka után, hazaszéledt.

Mik voltak a forradalom következményei? A jobbágyok helyzete nem javult, bár nem is rosszabbodhatott. A nemesség ellenben egyidőre annyira meggyöngült, hogy a török inváziót nem tudta föltartóztatni...

¹ Szabó Ervin ezeket a sorokat 1905-ben írta. Sajnos, ez a történetíró máig sem akadt, mert ha legujabban akadtak is kitünő esszéisták (pl. Féja Géza és Kovács Imre), akik a magyar múlt e szakasza felé fordultak, a kutatás szélességében és kiértékelésében nem haladták meg se Márkit, se Gombost, még kevésbé Szabó Ervin összefogását. — ² Az eredmények 1905 óta Sz. E. elemzését mindenben igazolták. — ³ Következőkben mindkét szerződést egészében közöljük.

ZÁVIS KALANDRA: A HUSZITIZMUS ÉRTELME

1. Történetíróink úton-útfélen erősítgetik, hogy a 15. század cseh forradalmi megmozdulásai vallási indítékokra vezethetők vissza. *Palacky* szerint „a viszályok és villongások főforrása... a meghasonlás az emberi értelem és a vallásos érzés között“. Ez a felfogás végighúzódik a cseh történetíráson egészen *Pekarzs*-ig, aki azt bizonyítgatja, hogy „a változtatás és lázadás gondolata a vallási rajongás gyümölcse volt.“ Az ilyesfajta okoskodás tulajdonképpen nagyon régi eredetű. Egy prágai krónikás már ötszáz évvel ezelőtt így siránkozott a huszita háborúk pusztításai fölött: „Ime, milyen veszedelmes a papok civakodása, perlekedése és pártoskodása! Bizony ebből származik a romlás!“ A történetírás lényegében ötszáz év alatt sem jutott túl ezen a gyermekies elfogultságon.

Korántsem állítjuk, hogy történetíróink egyáltalában nem vették volna figyelembe a huszitizmus *szociális* elemeit. Ennyire vak senki sem lehet. Ám az mód, ahogyan ezeket a szociális viszonyokat megítélik,

még jobban eltérít bennünket a valóságtól. Palackyt itt tévútra vezetí saját szerencsétlen elmélete a „szociális elvek közti perek'és mérkőzések" egész jellegéről és történelmi kereteiről a középkori Csehországban. Hetven esztendővel Palacky után Prokes, bár egyike azoknak a történészeknek, akik legalább kutatnak a történelmi folyamatok szociális okai után, a huszita törekvések „lényegbeli félreértése" ellen száll sikkra. „Ezek a törekvések" — írja — „melyek a tulajdon arányait és a jogrendszert akarták ujjaalakítani, valójukban az általános testvériség és egyenlőség bibliai tanításából fakadtak s nem kell külön bizonyítanunk, milyen lényegbeli félreértés volna, ha a tulajdonviszonyok felforgatására törő negyedik rend sóvárgásaiban látnók a cseh haladó mozgalmak legfőbb hajtóerejét". Szerinte „az a törekvés, mely széles néptömegek szociális viszonyait akarja megjavítani, csupán a huszita tan folyamánya, mely az evangélium és az egyházi elsőbbség szellemében igyekszik megmásítani az élet gyakorlását."

Miben különbözik Pekarzs egyetemi tanár modern oknyomozó felfogása a középkori krónikás csacsckaságaitól? Jeles történésziünk azt állítja, hogy a huszitizmus „olyan ideológia, melynek megvető magatartása a világi dolgok iránt sokkal ismeretesebb, semhogy másból is származtathatók, mint vallási elfogultságból." Kétségtelen, hogy egy vallási ideológia csakis egy vallási érzésekkel átítatott társadalomból veheti eredetét: az ilyen megállapítás azonban közönséges szójáték, mely elsőkasztja a tulajdonképpeni problémát! A problémát akkor kezdjük csak megérteni, ha feltesszük a kérdést: hol, mikor és miért tudta e vallási ideológia „megvető magatartása a világi dolgok iránt" megragadni és átfogó szélességű cselekedetekre birni a tömegeket?

2. A cseh történelem huszita szakaszának értelmezésénél úgy a távolabbi, mint a közelebbi múltban az a felfogás uralkodott, melyet *Masaryk* ebben a közismert jelszóban foglalt össze: „A cseh kérdés vallási kérdés". A mai időkben inkább más magyarázat kerül előtérbe: az, amely a huszita forradalom *nemzeti* eredetét hangsúlyozza. A cseh tőkésosztály ebben az irányban is untig elég „érvet" talál a maga napi érdekeinek szolgálatára huszitológusainak szakmunkáiban. Senki a történelmi materialisták közül nem fogja tagadni a nemzeti mozzanatok jelentőségét a társadalmi bonyodalmakban, legkevésbé a középkor vége felé, amikor Európa minden részében (a rendkívül szétzilált német birodalom kivételével) a nemzeti államokat kialakító irányzatok kezdik a legfontosabb szerepet játszani. A pusztá megállapítás azonban ez esetben sem zárja le a problémát, mely voltaképpen csak ott kezdődik, amikor felvetjük a kérdést: miből és hogyan fejlődhettek ki a huszita mozgalom nemzeti vonatkozásai?

Itt is Palacky áll az idealista történetírók élén azzal a felfogásával, hogy „a lekek huszita gerjedelme a nemzetiségi elvet is életre keltette s bevezette a világtörténelembe..." Ennek azonban ellentmondanak a nyers történelmi tények. Már száz évvel a huszita mozgalom kezdetei előtt élő volt Prágában a „nemzetiségi elv", hogy 1310-ben ugyancsak boldogok voltak a prágai németek, ha pusztá életüket megőrizhették: a krónikások élénk színekkel ecsetelik, hogyan bujtak el remegve házaikban, míg a csehek tömegbe verődve járták az utcákat s ütötték a németet, ahol csak találtak. Az egyetemen is jóval *Wiclif* s a kelvhesek tanainak feltűnése előtt dühöngött már a nemzetiségi harc. Az a tény, hogy a csehek nemzeti ellenállása a német patriciusokkal szemben annakidején mindenütt szociális ellentétekből fakadt, abból a szociális nyomásból, mely elsősorban a cseh városi lakosság tömegeire nehezedett egy gaz-

dag és kiváltságos német kisebbség oldaláról, sokkal ismertebb, sem-hogy bárki is elítélhetné. A történelmi kutforrások félreérthetetlenül meggyőznek bennünket arról, hogy a németgyűlölet a középkori Csehországban annak az egyre határozottabb eltökélésnek volt a megnyilvánulása, mellyel a cseh városi lakosság az idegen eredetű rétegek gazdasági és szociális uralmát készült megdönteni.

A német telepések nemzeti kiváltságai természetesen következtek gazdasági kiváltságaikból, melyekben a cseh királyok részesítették őket, mégpedig egy a nemzeti uralkodóház tagjai, a *Przemisládák*, mint az idegen *Luxemburkok*. A cseh lakosság küzdelme a többnyire német patriciusokkal nemzeti alakjában sem volt más szociális harcnál. Ezzel már ki is mondtuk, hogy a nemzeti mozgalom sem következménye nem lehetett „a lelkek huszita gerjedelmé”-nek, ahogyan Palacky képzelte, sem a huszitizmus forrása nem volt: a valóságban csak egyik megnyilatkozása volt a szociális forradalomnak, még hozzá elkerülhetetlen megnyilatkozás mindenütt, ahol — mint éppen az akkori Csehország városaiban — maguk a szociális ellentétek öltöttek határozottan nemzeti jelleget.

3. A huszita korszakról kialakult különböző felfogások közt akad olyan is, mely a huszita népmozgalmakat, felkeléseket és háborúkat *erkölcsi* indítékokra vezeti vissza. E felfogás szerint a huszitizmus az emberiség és az egyház „megjavításának” erkölcsi cékitűzéséből eredt. Ezzel a magyarázattal szemben elég arra a történelmi tényre hivatkozunk, hogy egy tisztára erkölcsi reformokat sürgető mozgalommal szemben az egyház sohasem emelt kifogást. A cseh templomokban már a tizennegyedik század közepén megkezdődtek az erkölcsi megújítást sürgető szentbeszédok, különös élel a klérus erkölcstelenségei ellen — ám maguk a pápák ugy Rómából, mint Avignonból mindig jóváhagyták ezeket a reformköveteléseket. Ugyanigy helyeselte a prágai érsek *Husz* buzgókodását is, melyet a Betlehem-kápolna szószékéről fejtett ki az erkölcsök megjavítása érdekében. Amíg a buzgalom nem lépte át az erkölcs fogalomkörét, mindig szívesen fogadták az egyházfejedelmek. A XXIII. Jánosok és VI. Sándorok egyházának valóban nagy szüksége volt mutatós erkölcsi példákra, mint ahogyan erkölcsös és feddhetetlen reformerekre van szüksége minden válságba jutott hatalomnak: végeredményben az ilyen tiszta egyéniségek tudják csak megőrizni a nép előtt a foszladozó méltóság utolsó káprázatát. Az „eretnekség” mindig ott kezdődik, ahol az új mozgalom *hatalomra* tör. A huszita időkben sem volt ez másképp.

4. A cseh történetírás különböző irányzatai egyaránt távol esnek Husz és a huszitizmus problémájának megértésétől s így meg sem közelítik a történelmi valóságot. Mindannyiukból hiányzik valami: a vallás történelmi materialista bírálata s a katolikus egyház fejlődéstörténetének elemzése e történelmi materialista vallásbíráló szempontjából.

A történelemben minden vallási ideológia számára (s itt nemcsak a kereszténységre gondolunk) adódik egy lényegbevágó határvonal: az a pillanat, amikor ez az ideológia magával ragadja a tömegek döntő többségét. Ezen a határvonalon cserélődik fel a vallás osztályjellege. Ha az osztálytársadalomban új vallás keletkezik, mélyen a tömegek osztályhelyzetébe kell lebecsátania gyökereit. Onnan kell kihajtania, ha egyáltalában remélni akarja, hogy vallásos vallássá váljék: vagyis tömegjelenséggé. Máskülönb a vallásos gondolat legfeljebb az uralkodó körökben ad szükös alapot különböző misztikus gyülekezetek számára, vagy betokozódik az intelligencia bizonyos rétegeibe s tisztára filozófiai jelleget ölt. „A vallási szükség a tényleges szükség

kifejeződése s egyben tiltakozás a tényleges szükség ellen" — állapítja meg Marx. A vallás az osztálytársadalomban csak, mint „illuzórikus népboldogítás“ tud befészkelődni a tömegekbe. Ezért hangsúlyozza is a hitterjesztés időszakában minden vallás éppen ezt az oldalt oly hévvel, lehetőleg egészen addig a pillanatig, mikor a tömegek döntő többségének meghódításával maga is „anyagi“ vagyis társadalmi hatóerővé válik — ami szociális jellegének teljes megváltoztatását vonja maga után. A vallás ekkor már *hatalmi* eszköz s az uralkodó osztálynak legkésőbb ebben a pillanatban döntenie kell: ellene vagy mellette az osztályok erőviszonyai szerint. (Konstantin császár döntésével például alapjaiban meg kellett változnia a katolikus egyháznak. Ha fejlődésének előbbi szakaszában a hívők egyszerű közössége volt, most már szervezeti előfeltételévé vált a hatalom szellemi eszközeinek. Az az intézmény, mely azelőtt csupán a hívők községeknek szervezeti gerincét alkotta s az ideológia hordozója volt, az egész társadalmi szervezet lényeges alkatrészévé vált. Ebben máris bennefoglaltatott az a törekvés, hogy önálló hatalommá váljék, ami kútforrása lett az állammal folytatott vetélkedő harcnak, a vallási ideológia, mint hatalmi eszköz, birtokáért).

A néptömegek élő hite az új városokban a kora gót időkben még lendítőerőt ad az egyháznak: III. Innocencius után azonban ugyanez a hit már fenyegető veszély az egyház számára. A római világsszervezetnek ekkor már erélyesen meg kell akadályoznia, hogy az evangéliumot a nép nyelvén olvassák, nyíltan fel kell lépnie az ájtatosság népi megnyilatkozásai ellen és a vallásgyakorlatot a templomokban testileg jelenlévő és csodálatos szertartások között naponta újból feláldozott Krisztus merőben passzív tiszteletére kell korlátoznia. A papok megközelíthetetlen fősége s rendíthetetlen tekintélye volt az egyházi hatalom tartó-oszlópa.

Ilyen volt az egyház igazi arca: a hatalmi arc, mely csak visszajáról tetszhetett „erkölcsi“ arcnak. Az osztályideológusok ma természetesen csak visszajáról ítélnek meg az egyházat s hallani sem akarnak azokról a célzásokról, amelyek a hatalom kérdését feszegetik. Pedig a hivatalos egyház az egész középkoron át a hatalom jegyében bontakozott ki — s így az egész középkoron át egyre nőtt az ellentét az egyház hatalmi szükségletei s a tömegek osztályérdekei között. Bárhogyan vonzódtak is az egyházhoz: a tömegek tényleges nyomora mindig ugyanaz maradt. Vallásosságuk ennek a nyomornak volt a kifejeződése s egyben tiltakozás is a nyomor ellen. Ebből a forrásból: a tömegnyomorból kellett feltörnie a népi „eretnekség“ áradatának egész Európában, szemben a hivatalos egyházi ideológia uralkodó áramlatával. A „reformeszme“ korántsem jellemzi csupán a reformáció korszakát, hanem sajátja az „eretnekség“ egész áradatának is, mely a középkorban oly nagy hullámokat vetett. Csakis az osztályharc körülményein mulott, hogy ez az eszme hol s mikor rögződött meg a tömegek tudatában s vált a *szociális törekvések* eszmei megnyilatkozásává.

5. A legrégebbi huszita dalokban megfigyelhetjük már azt a különös jeleket, hogyam csap át „az elgyötört teremtmény fohásza“ szenvedélyes kitörésekbe a papok ellen, akik elzárják a nép útját ama „illuzórikus boldogulás“ elől. Ezekben a tüzes dalokban a lázadó tömegek szíve lüktet: elég, ha figyelőn odaszoritjuk fülünket a vallási megújulás minden megnyilvánulásához s az „eretnekség“ formái mögül kihallatszik a szociális osztálytartalom.

Az „eretnekek“ szenvedélyesen egyházellenes kifakadásaiiban újra s újra visszatér az Apokalipszis látomása: a császárok Rómája, mely-

ről az első keresztények festettek gyűlöletes rémképet, az „eretnekek“ szemében a pápa-antikrisztus új Rómájává változik át. Husz tanítója és barátja, *Drásgyáni Miklós*, sokszor mondogatta, hogy nem hal meg addig, amíg „nem látja végét az Apokalipszis szajhájának“. A *végét* — s nem a „megjavulását“! Mert mi is volt az a tanulság, amit a huszita tanítás a maga egyházellenes erkölcsi tételeiből levont? Semmivel sem kevesebb, mint megtagadása annak, hogy az egyház világi hatalomra jósult. Ez a tanulság valóságos robbantó aknaként furódott az egyházi hatalmat támogató ideológiai pillérek alá.

Ha maga Husz taktikai megfontolásokból igyekezett is enyhíteni Wiclif éles megfogalmazásait, prágai barátai nyíltan terjesztették azt a hirheft tételt, melyet a prágai egyetem teológiája már 1412-ben Wiclif eretnek tanításaként leplezett le és súlyosan elítélt. E tétel szerint „a pápa s minden papja, aki tulajdonnal rendelkezik, eretnek, mert földi vagyont gyűjt, s velük együtt eretnek mindenki, aki velük egyetért, így a világi urak s a többi laikus.“ Ez már elég világos beszéd. Akkor azt mondták az ilyen radikális felfogásra, hogy „eretnekség“, ma bizonyára „a társadalmi rend felforgatására irányuló törekvés“ volna a neve. Nem is maradhatott megtorlatlanul. Hiszen a támadás itt egyenesen a feudális társadalmi berendezkedés központi *idegrendszeré* ellen irányult, oda, ahol az „erkölcsi fölkentség“ s a nyers erőszak szálai futottak össze a hatalom bonyolult gépezetében. S az ilyen kényes helyen minden jogrend különösen érzékeny.

6. Az egyházi tanítás a legfelsőbb jóváhagyásban részesítette a feudáliszmus „emberi törvényét“ azáltal, hogy az „isteni törvény“ folyományának kiáltotta ki e földi siralomvölgy feltételei között, miután Ádám bukásával elvesztettük jogunkat a paradicsomhoz. A teológiák számos bölcs doktora, sok komoly filozófus és gyakorlati politikus látott hozzá, hogy elfogadhatóvá tegye ezt a tant, mely rejtett szörnységeivel visszariasztotta a hívőket. Hiába volt azonban minden igyekezetük, hogy az egyházi tételeket a feudális uralom szilárd támaszává tegyék — kárba vesztett minden próba: a tömegeket nem lehetett meggyőzni. Tudatukból, mely zsúfolva volt az uralom száz meg száz régi és új bűnének fájdalmas emlékével, elemi erővel tört fel a tiltakozás az isteni és az emberi törvény bármily azonosítása ellen. A tömeg a hivatalos tanítással a maga elképzelését szögezte szembe: a kétféle törvény közti mély és alapvető *különbség* tanát.

Az isteni törvény az uralomnak védtelenül kiszolgáltatott tömegek tudatában sehogyan sem fért össze az emberi törvényekkel, s a nép, amint olvasni kezdett, arról is meggyőződhetett, hogy a biblia *neki* ad *igazságot*. A bölcs teológusok magyarázhattak neki, a filozófusok idézgethették Arisztoteleszt, a gyakorlati politikusok máglyákat gyujthattak s érvelhettek hűhérszerszámokkal — az a meggyőződés, hogy az isteni törvény az ő *igazságot* fejezi ki, mélyen bevésődött a nép emlékezetébe. A fennálló rendszer jogtalanságaival szemben a nép az isteni törvény igazságaira hivatkozik: ezt az isteni törvényt teszi a maga forradalmi harcának alkotmányává, benne találja meg a népjogok kinyilatkoztatását. (Nem hiába idézi a huszita karének legelső sora). S ha maga az egyház bűnös az isteni és az emberi törvények fondorlatos összekeverésében, akkor hát neki kell elviselnie az első csapást!

Az „eretnekség“ nem valami szabadgondolkodói felismerésekből kifolyólag támadta meg az egyház tekintélyuralmát, hanem azért, mert elsősorban benne látta a feudális hatalom központi szervét. Az egyházi tekintéllyel szemben nem valami „cseh haladó mozgalom erkölcsi cél-

kitűzéseiből“ kiindulva helyezkedett a szentírás tekintélyének alapjára, amint azt a huszitizmussal rokonszenvező cseh polgári szabadgondolkodók manapság elképzelik, hanem kizárólag azért, mert abban az időben csakis a szentírásban találhatta meg forradalmi törekvéseinek elvi jóváhagyását és támasztékát.

7. Az a tizenkét pont, melyet a táboríták 1420-ban nyújtottak át a prágaiaknak, hű bizonyítást tesz arról, hogyan képelték el a forradalmárok az isteni törvény átültetését a gyakorlati életbe. A hetedik pont így szól: „Továbbá, hogy függesszék fel a pogány, német törvényeket, amennyiben nem egyeznek meg az isteni törvénnyel, s igazgasanak, ítélkezzenek, rendelkezzenek s hajtsanak végre mindent az isteni törvény alapján.“ Az isteni törvény tehát ellentéte az emberi törvényeknek, melyeket igazságtalanoknak minősítenek. Ámde a társadalom különböző rétegei természetük szerint mindig valami mást tekintenek „igazságos“-nak vagy „igazságtalan“-nak. Az isteni és az emberi törvények azonosítása a feudalizmus uralkodó köreinek ama meggyőződéséből fakadt, hogy rendszerük felettébb „igazságos“. A többi társadalmi réteg tudatában ez az azonosság felbomlott s a kétféle törvény többékevésbé éles ellentétébe csapott át — kiváltságaik vagy elnyomatásuk mértéke szerint.

Husz maga még egészen békésen össze tudja egyeztetni az isteni törvényt az uri kalodával: „Az ur uralkodjék, ócsárolja a gonoszokat és bosszuállókat s magasztalja fel a jókat, fegyelmezze őket az isteni törvény tudatában... kegyesen kell ítélkeznie, hirtelen harag nélkül, na azonban az alattvaló gőgösen válaszol, rakja kalodába, hogy térjen magához és alázkodjék meg...“ A Tábor hegyén gyülekező s katonai vagyoni-közösségben élő huszita harcosok forradalmi törvényeiket egészítik ki a biblia tekintélyével s az isteni törvényért vállalt harcukkal:

Istennek szolgálunk, övé a jószág

Hű szolgálatunkért tőle jár a bér.

Ezért harcolt hajdan hívő zsidóság,

Jószágot nyert minden hős győzelemért.

A paraszttömegek az isteni törvényt *Helcsicki Péter* szavaival így értelmezik: „.....mert ez az igaz isteni szózat: az Uré a föld és minden bősége, a hegyek és völgyek, minden ország és minden tartomány; mert az az ur, aki a legjogosabban uralkodik menny és föld felett, mint a menny és föld alkotója...“ Az Ur „jogosabban“ uralkodik tehát, mint a papok és nemesek.

Röviden: ahány különböző értelmezése az isteni és az emberi törvénynek, annyi különböző társadalmi erő a 15. század válságos napjaiban.

A KOLOZSMONOSTORI EGYEZÉS (A hiteles szöveg)

A Boldogságos Szűz Máriáról nevezett kolozsmonostori apátság konventje Krisztus minden hívének, úgy a most élőknek, mint a jövődőlbelieknek az Ur nevében üdvöt kíván!

Mindenkinek tudtára adjuk, hogy egyrésztől László, Farnasi Benedek fia, másiktól László, a Szamosfalvi Geró fia, Zsuki Benedek és Farnasi Dénes nemes emberek a nemesek testülete által; — a másik résztől pedig a következő előrelátó férfiak, mint Bíró László, Judex Vincze és Bana László, a hírneves László fiának, Maróthi Báni Jánosnak Alparéten és Antal, a derék Losonczy Dezsőnek Magyar-Bogáthon lakó jobbágyai; továbbá Antal mester és Gál Kendről, Tamás mester Zeékéről, János Ja-